

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

عوامل موثر بر آموزش های شهروندی در زمینه مدیریت پسماند با تأکید بر توسعه پایدار

سارا صمیمی^۱، جعفر نامور منصور آبادی^۲

- ۱- کارشناس ارتباطات و آموزش شهروندی سازمان مدیریت پسماند شهرداری شیراز
 ۲- مسئول امور ارتباطات و آموزش شهروندی سازمان مدیریت پسماند شهرداری شیراز
ssara_samimi@yahoo.com

چکیده

مدیریت پسماند به عنوان یکی از مهمترین دغدغه های جوامع بشری مطرح می باشد. مدیریت مواد زائد شهری به عواملی مثل تولید پسماند، جمع آوری و حمل و نقل آن و دفن زباله و بازیافت آن بستگی دارد. برای افزایش راندمان سیستم مدیریت پسماندها بایستی بخش روابط عمومی در راستای افزایش مشارکت شهروندان گام بردارد. آموزش شهروندی مشتمل بر کسب مجموعه ای از نگرش ها، فضایل، علایق و دل بستگی هایی است که عمل شهروندی دموکراتیک مستقیماً بر آنها مبتنی است. آموزش شهروندانی کارآمد، آگاه و توانمند از طریق مشارکت فعال در امور اجتماعی، ضرورتی مهم برای هر نظام آموزشی است. توسعه فرآیندی است که طی آن ظرفیت و توانایی سیستم و اجزای تشکیل دهنده آن افزایش می یابد. از مهمترین مفاهیمی که در توسعه پایدار مطرح می شود، برابری، عدالت بین نسلی و توجه به نیاز های نسل آینده، حفاظت از محیط زیست و کیفیت مناسب زندگی می باشد. توسعه پایدار شهری ترکیبی از توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و حفاظت از محیط زیست است. برای حل مشکلات زیست محیطی یکی از اساسی ترین امور افزایش آگاهی و اطلاعات است که این مهم مانند امور دیگر نیاز به آموزش دارد. آموزش صحیح شهروندان و ارتقاء سطح فرهنگ شهروندی آنان می تواند زمینه ساز ایجاد شهری پایدار برای آیندگان باشد. از آنجایی که آموزش و ارتباطات همگام با یکدیگر تأثیرگذار خواهند بود، توجه به شیوه های مناسب برای تأثیرگذاری در مردم و اصلاح طرز تفکر آنان از مواردی است که باید مورد توجه قرار گیرد. با توجه به شیوه های مختلف آموزش شهروندی، استفاده از نظریات شهروندان برای انتخاب بهترین ابزارهای آموزشی و انتخاب بستر مناسب آموزش از ضروریات است.

کلمات کلیدی: مدیریت پسماند، شهروندی، آموزش، توسعه پایدار، مشارکت

۱- مقدمه

مفهوم شهروندی ریشه در گستره تاریخ دارد و همواره مورد توجه متفکران بوده است. شهروند و شهروندی تا حد زیادی وابسته به شرایط خاص کشور و جامعه است و هر شهروندی نیز فرهنگ ویژه خود را می طلبد. شهروند فردی است که در یک ملت - دولت زندگی می کند، از حقوق و مزایایی برخوردار است و مسئولیت هایی همچون وفاداری به دولت را برعهده دارد. برخی دیگر شهروند را از بعد اجتماعی و دینی تعریف کرده اند: «شهروند فردی است که از بعد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، در جامعه حضور دارد و در تصمیم گیری و شکل دهی آن به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در سایه همزیستی، تعامل داوطلبانه و تلاش همگام در نیل به سعادت دنیوی و اخروی مؤثر است». امروزه چه در کلان سیستم اجتماع که دولت ها استراتژی هایی را

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

تدوین می کنند و چه در نواحی، استان ها و شهرها و چه در خرده سیستم های خانواده که والدین، مؤلفین اهداف و استراتژی ها هستند، وجود افرادی با ویژگی هایی مانند مسؤلیت پذیری، انتقادگری، وطن پرستی و در یک کلام شهروندی مسؤل از مؤلفه های حیاتی و با اهمیت می باشد. آموزش شهروندی مهمترین عامل مؤثر در دگرگونی طرز نگرش و رفتار بشری است که در مسیر رشد اقتصادی، بهبود کیفیت زندگی، ایجاد دانش و مهارت، تأمین فرصت های شغلی و افزایش تولید جامعه به کار گرفته می شود. (تیمورنژاد و همکاران ۱۳۹۶: ۸۰)

شرط اساسی شکوفایی و بالندگی هر جامعه ای، در توسعه سرمایه های انسانی نهفته است، از این رو آموزش به ویژه آموزش فرهنگ شهروندی عامل اساسی در ارتقای فرایندهای توسعه به شمار می رود و دغدغه اصلی مسؤلین و برنامه ریزان در بسیاری از کشورهای جهان، آماده ساختن شهروندان فعال برای مشارکت در یک زندگی مدنی است. ارتقای سطح فرهنگ شهروندی شامل بهبود قوانین و مقررات فرهنگی و اجتماعی، ارایه آموزش های لازم به مردم برای آگاهی از حقوق اجتماعی خود و دیگران و تعیین معیارهایی برای رفتار صحیح افراد است. یکی از مهمترین عواملی که می تواند باعث گسترش فرهنگ شهروندی و توسعه ساختار سازمانی شهری در بین افراد شود، شهرداری ها هستند. (گنجی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۶)

آموزش برای پایداری، در عمل مفهومی پیچیده است که شامل تمام جنبه ها مانند آگاهی از مسائل توسعه پایدار، مشارکت فعال در تصمیم گیری، توسعه دانش، مهارت ها، مفاهیم و ارزشها برای توانمندسازی مردم در تمام سنین با هدف برنامه ریزی برای آینده ای پایدار است. (پیشانی، ۱۳۹۶: ۲)

معمولاً ایجاد و گسترش دانش و آگاهی زیست محیطی، یکی از راهکارهای مطلوب برای فایق آمدن بر چالشهای زیست محیطی و دستیابی به توسعه پایدار زیست محیطی محسوب می شود. در واقع، در اینجا هدف این است که از طریق تربیت و

آموزش نیروی انسانی و با ایجاد نگرش زیست محیطی مطلوب، گام مناسب جهت تحقق اهداف توسعه پایدار برداشته شود. (آزادخوانی و همکاران، ۱۳۹۷)

مدیریت پسماند مسئله ای است که به دنبال پیشرفت زندگی اجتماعی انسانها و افزایش تعاملاتشان با محیط زیست شکل گرفت. محیط زیست مجموعه ای بسیار بزرگ و پیچیده از عوامل گوناگون است که بر اثر روند و تکامل تدریجی موجودات زنده و اجزای سازنده سطح زمین به وجود آمده است. بنابراین در فعالیتهای انسان تأثیر می گذارد و از آن متأثر می گردد. امروزه مدیریت پسماند یکی از ضروریترین محورهای توسعه پایدار محسوب میگردد.

شاخصه های توسعه پایدار را میتوان در چهار گروه اجتماعی، اقتصادی، بنیادی و زیست محیطی مطرح و بررسی نمود. تولید انواع پسماند در زندگی انسانها امری اجتناب ناپذیر بوده و بی شک عدم توجه کافی به این موضوع می تواند تأثیر زیادی در تخریب محیط زیست و طبیعت داشته باشد.

آموزش ابزار تحول و توسعه اجتماعی و مؤثرترین عامل در تغییر رفتار، بینش و نگرش منابع انسانی تلقی می شود. هدف از آموزش محیط زیست، ایجاد حساسیت، تعهد و مسؤلیت در افراد در رابطه با حوادث و تغییرات فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و محیط زیستی و تأثیر آن ها بر زیست کره است. آموزش، ارتقای انسجام اجتماعی و تقویت حس شهروندی را به دنبال دارد. توسعه پایدار هدف اجتماعی است و همه اعضای جامعه باید در دست یابی به آن تلاش کنند و از آن جا که انسان محور توسعه می باشد، با آموزش و توانمندسازی افراد می توان به این هدف نایل شد. (گنجی و همکاران، ۱۳۹۶)

مدیریت پسماند بدون در نظر گرفتن نقش مردم که تولیدکننده اصلی پسماند هستند، غیرممکن خواهد بود. آگاهی و اطلاع رسانی امور شهری برای افزایش میزان مشارکت و همکاری مردمی بسیار قابل توجه می باشد. که باید در این زمینه از روشهای نوین و آکادمیک آموزشی که آمیزه ای از علم و تجربه می باشد، بهره گرفت. از مهمترین عوامل مؤثر بر میزان مشارکت مردم آگاهی، آموزش و ایجاد انگیزه در آنها به روشهای مختلف می باشد، البته آگاهی به تنهایی مؤثر نمی باشد چون پیامد آگاهی باید تغییر نگرش و در نتیجه تغییر رفتار و اقدام به مشارکت باشد. (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۹)

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

امروزه به منظور دستیابی به سطوح بالای مشارکت اجتماعی و ظرفیت‌سازی در جهت تقویت آگاه‌سازی موثر، تفکیک ضایعات در مبدا و بازیافت آن‌ها به عنوان دو راه کار مهم برای ارتقا سیستم مدیریت زایدات مطرح و مورد توجه می‌باشد (۴). اهمیت طرح تفکیک زباله در ایران از این نظر بسیار اهمیت دارد که اجزا و ترکیبات زباله تا حدود ۷۰-۶۰ درصد یا بلکه بیش تر قابل بازیافت است. از آن‌جا که بحث مدیریت پسماند در سال‌های اخیر به صورت جدی و تا حدودی بر اساس اصول علمی در حال ساماندهی می‌باشد، ضرورت دارد در این زمینه مطالعات پایه و پژوهشی زیادی که بتوان بر مبنای نتایج آن سیاست‌گذاری‌های لازم را انجام داد و برنامه‌ریزی‌های آتی را بر مبنای این اطلاعات بنا نهاد، صورت پذیرد، لذا انجام تحقیقات در این زمینه‌ها بسیار ضروری خواهد بود. از طرفی به دلیل هزینه‌های زیادی که الزاما باید در امر مدیریت پسماند صرف شود لازم است که برای کاهش هزینه‌ها و ارتقای کیفی فعالیت‌های مرتبط با پسماند بحث مشارکت‌های مردمی و راه‌های دستیابی به آن با روش‌ها و تکنیک‌های جدید و علمی مورد بررسی قرار گیرد. هدف این تحقیق این بوده است که ضمن مشخص کردن عوامل موثر بر مشارکت مردمی در مدیریت پسماند شهری، اولویت‌های این عوامل را تعیین و در نهایت مدلی مفهومی مشتمل بر عوامل تاثیرگذار ارایه گردد. (توانایی بشرویه و همکاران، ۱۳۹۵)

بر اساس قانون مدیریت پسماند، مدیریت اجرایی پسماند به عنوان شخصیت حقیقی یا حقوقی معرفی می‌شود که مسئولیت برنامه ریزی، ساماندهی، مراقبت و عملیات اجرایی مربوط به تولید جمع آوری، ذخیره سازی، جداسازی، حمل و نقل، بازیافت، پردازش و دفع پسماندها و همچنین آموزش و اطلاع رسانی در زمینه مذکور را به عهده دارد و می‌بایست طرح جامع و تفصیلی مدیریت پسماند را به گونه ای تهیه کند که در مراکز استان‌ها و کلان شهرها تا پایان سال ۱۳۹۰ و در سایر شهرها و روستاها نیز تا پایان سال ۱۳۹۲، همه پسماندهای عادی تفکیک شده جمع آوری گردد.

۲- تعریف مدیریت پسماند

مدیریت پسماند به مجموعه مقررات منسجم و سیستماتیک در خصوص تولید، ذخیره، جمع آوری، حمل و نقل، پردازش و دفع پسماند گفته می‌شود که منطبق بر اصول زیست محیطی و بهداشت عمومی است. مدیریت پسماند به عنوان یکی از مهمترین دغدغه‌های جوامع بشری مطرح می‌باشد. افزایش روزافزون حجم پسماندها از یکسو و تنوع و گوناگونی آنها از سوی دیگر بر پیچیدگی شرایط و نحوه جمع آوری و دفع آنها می‌افزاید. (رحمان زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۸)

المان‌های مدیریت پسماند شامل هشت عنصر موظف کاهش در مبدأ، تولید، ذخیره و پردازش و اداره در محل، جمع آوری و حمل و نقل، پردازش و بازیافت، دفع و مراقبت‌های بعد از دفع است. برای افزایش راندمان سیستم مدیریت پسماندها بایستی بخش روابط عمومی به صورت فعال و گسترده اقدام نماید و در راستای افزایش مشارکت شهروندان گام بردارد.

۳- آموزش شهروندی

یافتن تعریفی جامع که مورد توافق همه دست اندرکاران باشد، کار دشواری است. آموزش شهروندی مشتمل بر کسب مجموعه ای از نگرش‌ها، فضایل، علایق و دلبستگی‌هایی است که عمل شهروندی دموکراتیک مستقیماً بر آنها مبتنی است. آموزش شهروندانی کارآمد، آگاه و توانمند که از یک طرف نسبت به حقوق خود آگاه هستند و آن را اعمال می‌کنند و از طرف دیگر می‌دانند که راه دستیابی به بیشترین میزان رضایت شخصی از طریق مشارکت فعال در امور اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه حاصل می‌شود، ضرورتی مهم برای هر نظام آموزشی است.

آموزش شهروندی، در بافت‌های متفاوتی صورت می‌گیرد و ابعاد گوناگونی دارد. مانند ابعاد سیاسی و اجتماعی و فرهنگی. در بحث از شهروندی به چهار بعد اشاره کرده اند:

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

۱- بعد شخصی: این بعد پرورش مهارت ها و توانایی تحلیل انتقادی مسایل و اتخاذ تصمیم هایی که از لحاظ اجتماعی مسؤله هستند را در بر می گیرد. بعد شهروندی مستلزم آن است که شهروندان به رفتار و اخلاق مدنی و شهروندی خود پی برده و بر این اساس زندگی کنند و همچنین با تأمل بر روی این رفتارها، آنها را مورد تجدید نظر قرار دهند.

۲- بعد اجتماعی: بعد اجتماعی شهروندی بر این امر اذعان دارد که افراد یک جامعه نیازمند تعامل با یکدیگر می باشند و اغلب این تعامل بین افرادی که دارای رفتارها و ارزش های متفاوتی هستند، صورت می گیرد. شهروندان به روش های گوناگون مانند بحث و گفتگو، تأمل و تفکر و همچنین اقدام عملی در زندگی سیاسی و اجتماعی خود درگیر هستند.

۳- بعد مکانی: در این بعد هر فرد فراتر از خود و جامعه پیرامونی در حیطه جوامع محلی، ناحیه ای، ملی و چند فرهنگی عمل می کند. در این بعد مفهوم شهروندی مبتنی بر دولت - ملت ها جای خود را به شهروندی مبتنی بر پیوستگی و ارتباطات محلی و جهانی می دهد و شهروندان در یک زمان اعضای جوامع مختلف محسوب می شوند. این بعد شهروندی مستلزم این است که در مقیاس های مختلف عمل کند و تأثیر و تأثرات جهانی را بر امور محلی مورد توجه قرار دهد.

۴- بعد زمانی: کاگان آخرین بعد شهروندی را بعد زمانی نامیده است. بعد زمانی شهروندی بر این موضوع تکیه دارد که شهروندان نباید خود را خیلی در زمان حال محدود کنند و از تحلیل گذشته و آینده غافل شوند. (تیمورنژاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۵-۸۳)

با توجه به آنچه گفته شد، شهروندی دارای ابعاد و قلمروهای مختلفی است که باید مورد توجه جدی قرار گیرد و شهروند خوب شهروندی است که در تمامی این حوزه ها و قلمروها از حقوق و وظایف خویش آشنا باشد و همواره تلاش کند تا به بهترین نحو به انجام وظایف خود بپردازد.

جانوسکی معتقد است که وقتی شهروند فعال در عرصه خصوصی، سازمان کارا و اثربخش در عرصه عمومی و حاکمیت خوب در عرصه دولت شکل گرفت و به هم پیوند خورد، فرهنگ شهروندی شکل می گیرد و آن چه این عرصه ها را به هم پیوند می دهد، حقوق و تعهداتی است که به طور اخص نسبت به همدیگر و به طور اعم، نسبت به جامعه دارند. هر چه یک جامعه به سوی شهروندی فعال، سازمان کارا و حاکمیت خوب پیش برود، آن جامعه بیشتر به تحقق فرهنگ شهروندی نزدیک می شود.

بنابراین هر جامعه ای باید سعی در غنی سازی فرهنگ شهروندان خویش داشته باشد تا بتواند به توسعه و پیشرفت دست پیدا کند. اعتلای فرهنگ شهروندی جز با آموزش و آگاهی بخشیدن از حقوق، وظایف و مفاهیم اصلی مربوط به شهروندی و رفتار مناسب در مورد وظایف امکان پذیر نیست. بنابراین رشد و آماده سازی شهروندان برای زندگی از اهداف مهم نهادهای مختلف اجتماعی از جمله شهرداری ها است.

آموزش فرهنگ شهروندی از طریق اکتساب دانش، مهارت ها و ارزش ها صورت می گیرد و یادگیری آن نیز می تواند در محیط های یادگیری مختلفی اتفاق بیفتند. تربیت شهروندان در جوامع مختلف با توجه به ساختار اقتصادی و فرهنگ همان جامعه شکل می گیرد و در نتیجه تنوع زیادی در تربیت این افراد پیش می آید. آموزش شهروندی حایز اهمیت اساسی در زندگی است زیرا افراد جامعه باید یاد بگیرند که به نحوی مؤثر در بهبود بخشیدن به امور گوناگون جامعه ی محلی، ملی و جهانی مشارکت کنند. این آموزش ها می توانند توسط خانواده، مدرسه و رسانه های همگانی و سایر نهادهای اجتماعی مثل شهرداری ها انجام گیرد. (گنجی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۲-۸۰)

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

۴- توسعه پایدار شهری و آموزش

توسعه فرآیندی است که طی آن ظرفیت و توانایی سیستم و اجزای تشکیل دهنده آن افزایش می یابد. پیامد توسعه ارتقاء کیفیت زندگی است. مهمترین پیامد توسعه افزایش کفایت است. کفایت دستیابی به اهداف و عینیت بخشیدن به آرمان ها و آرزوها است. این پیامد سیستم را قادر می سازد منابع خود را به شکل بهینه مصرف کند و وابستگی به منابع خارجی در جهت رشد و توسعه خود را کاهش دهد. پس توسعه هم واقعیتهای مادی است و هم حالتی ذهنی که بر حسب آن جامعه از طریق ترکیب فرایندهای اجتماعی، اقتصادی و نهادی وسایلی را برای بدست آوردن زندگی بهتر تأمین می کند.

مفهوم توسعه به دلیل کیفی بودن، به راحتی قابل سنجش و اندازه گیری نیست. می توانیم بگوئیم:

توسعه، فرآیند ارتقاء و اعتلای مادی - معنوی جامعه در راستای اهداف و مقاصد مطلوب است که زمینه های مناسب برای تعالی همه جانبه را فراهم می سازد. در این تعریف چند نکته مهم نهفته است:

- توسعه یک فرایند مستمر و همیشگی است. بنابراین جامعه ای که به مرحله نهایی توسعه رسیده باشد، وجود خارجی ندارد.
- توسعه یک جریان چند بعدی است و باید تمامی ابعاد انسان (بعد اقتصادی، بعد سیاسی، بعد روانی و ...) را در برگیرد.
- توسعه ابعادی است در جهت بهبود زندگی مادی و معنوی انسان، پس انسان می تواند محور توسعه باشد. (سواد و همکاران، ۱۳۹۴)

از مهمترین مفاهیمی که در توسعه پایدار مطرح می شود، برابری، عدالت بین نسلی و توجه به نیازهای نسل آینده، حفاظت از محیط زیست و کیفیت مناسب زندگی می باشد. با توجه به رشد روز افزون جمعیت جهان و تراکم جمعیت در مناطق شهری، بروز مشکلات متعددی در شهرها باعث تسری مفهوم توسعه پایدار به حوزه شهری و طرح مفهوم توسعه پایدار شهری شد. این مفهوم از چهار بعد مد نظر قرار می گیرد که عبارتند از: پایداری منابع طبیعی، پایداری سیاسی، پایداری اجتماعی و پایداری اقتصادی. در توسعه پایدار شهری محوریت موضوع بر شهری است که سبک زیست در آن با معیارهایی نظیر عدالت اجتماعی، مشارکت شهروندی، همبستگی اجتماعی، کارآمدی نهادهای اجتماعی، فرهنگ شهروندی، کارآمدی سیاست ها و برنامه های سیاست گذاری در حوزه کلان شهری و بهینه سازی مناسبات مدنی، سنجیده می شود. مهمترین منبع موجود در مجموعه شهر برای نیل به توسعه پایدار شهری، نیروی انسانی است که با کسب قابلیت هایی به سرمایه شهری تبدیل می شود و در حیطه های مختلف توسعه پایدار شهری، نقش ویژه های در توسعه پایدار شهری ایفا می کند.

توسعه پایدار اتفاق یا رویدادی نیست که یکباره اتفاق بیفتد بلکه فرایندی پویا و هدفمند است که در طول زمان و با برنامه ریزی تحقق می یابد و هدف آن ارتقای سطح حیات انسان است و نیاز به هوشمندی، تجربه، شناخت و خلاقیت دارد.

توسعه پایدار شهری مستلزم موفقیت در تحقق اهداف کیفی شهری و مشروط بر فراهم نمودن شرایط برابری نسل حاضر و آتی است. همچنین ذخایر منابع طبیعی شهر و منطقه نباید فراتر از توان بازتولید آن مصرف شود. توسعه پایدار شهری ترکیبی از توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و حفاظت از محیط زیست است که با توجه تام و تمام به حقوق و آزادی های اساسی انسان، ابزار دستیابی به جهانی پایدار و صلحی بادوام تر را فراهم می کند. این توسعه توسعه ای بینشی، اخلاقی و معنوی می باشد. (تیمورنژاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۸-۸۶)

۵- مشارکت شهروندان در مدیریت پسماند

واژه مشارکت از حیث لغوی به معنای درگیر شدن و تجمع جهت منظوری خاص است. لیکن در مجموع می توان جوهره اصلی آن را درگیری، فعالیت و تاثیر پذیری دانست. همچنین مشارکت را نوعی کنش هدفمند در فرآیند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی او در جهت نیل به اهداف معین و از پیش تعیین شده تعریف نموده اند. فرایندی که افراد جامعه به صورت آگاهانه، داوطلبانه و جمعی با در نظر داشتن اهداف معین و مشخص که منجر به سهیم شدن آن ها در منابع اجتماعی می شود، در آن شرکت می کنند. از طرفی مشارکت یعنی مردم مستقیماً در فرایند طرح حضور دارند و علاوه بر تاثیر گذاری بر

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

فرآیند می توانند آن را کنترل کنند. در واقع مشارکت نوعی رفتار اجتماعی، مبتنی بر اعتقاد و منافع شخصی یا گروهی است. (کاوری زاده، ۱۳۹۹)

بدیهی است که آموزش و ارتباطات فرایندهای جدایی ناپذیرند که بر طرز تفکر و عمل مردم تأثیر می گذارند. از آنجا که هم آموزش و هم ارتباطات در فرایندهای دوسویه، با انتقال یا تبادل عقاید، اطلاعات و مهارت ها سر و کار دارند، به ناچار همدیگر را تحت الشعاع قرار می دهند. آموزش محیط زیست (هم رسمی و هم غیر رسمی) انگیزه ها، مهارت ها و شناخت هایی را که اساس شهروندی زیست محیطی اند ایجاد می کند. ارتباطات زیست محیطی در صدد تغییر اعمال و رفتارها و جلب مشارکت های مردمی برای رویارویی با مسایل زیست محیطی است. ارتباطات زیست محیطی دارای یک هدف کوتاه مدت و به ویژه عملی است. بر اساس تحقیقات انجام شده، هم آموزش و هم ارتباطات در مقایسه با علوم، سایر رشته ها و تحقیق از نقطه آغازین کاملاً متفاوتی برخوردارند. آنها با دریافت ها و ادراک های مخاطبان مورد هدف خود آغاز می کنند و تلاش می نمایند با استفاده از فراهم کردن اطلاعاتی بهتر و قابل اعتمادتر این ادراک ها را ارتقا دهند. واقعیت ها و داده های علمی در تلاش برای تغییر دانش، رفتار یا گرایش، کافی به نظر نمی رسند و حتی امکان دارد که نتیجه معکوس به دست دهند. این واقعیت ها و داده ها را باید به مفاهیم و پیام هایی تبدیل کرد که برای افراد و مخاطبان معنا داشته و به آنها مرتبط باشند. در بیشتر موارد متخصصان ارتباطات ثابت کرده اند که صرف دانستن واقعیت ها برای تغییر رفتار کافی نیست. ایجاد ارتباط بین اطلاعات و منافع شخصی مهمتر است.

دوم اینکه انجام هر نوع عملی برای ارتباطات و آموزش زیست محیطی باید با خط مشی هایی گسترده تر و با برنامه های حفاظت از محیط زیست و طرح های بهره برداری پایدار از منابع تلفیق یابد.

ارتباطات و آموزش زیست محیطی باید برای ایجاد تغییرات با ابزارهای قانونی، اقتصادی و فنی ترکیب یابد. انواع مختلف ارتباطات و پشتیبانی از آموزش در مراحل گوناگون اقدامات مورد نیازند. برای آغاز لازم است تا مردم اشتیاقی شرکت در مباحث مربوط به مشکلات و نحوه حل آنها داشته باشند، سپس باید آنها را برای انجام اقدام عملی ترغیب نمود.

سوم اینکه راهبردهای ارتباطی باید انعطاف پذیر و سازگار باشند. برای بهبود خط مشی ها به دیدگاه های جدیدی نیاز است. برنامه های آموزشی و ارتباطی به یک رویکرد چهار مرحله ای و ادواری نیازمندند که از انجام پژوهش از طریق برنامه ریزی به اجرا و ارزیابی دایمی منجر شود.

چهارم اینکه مردم به حس مالکیت در مسایل و راه حل های مربوطه و کسب منفعت از راهکارهای جدیدی که در نتیجه اجرای برنامه های ارتباطی و آموزشی توسط خودشان تهیه شده، نیازمندند.

اطلاعات الزاماً به تنهایی به تغییر رفتارها منجر نمی شود و تغییر رفتارها در صورتی که منافع شخصی در پی داشته باشند، بسیار محتمل خواهد بود. این منافع می تواند اشکال متعددی داشته باشد: از قبیل پذیرش اجتماعی، لذت، امنیت بیشتر زیست محیطی یا مالی و زندگی سالمتر برای کودکان.

برای اینکه آموزش و ارتباطات تأثیر گذار باشند باید از تناسب برخوردار باشند. و چشم اندازی از بهبود شرایط زندگی مردم را آرایه دهند. (خورشید دوست، ۱۳۸۲)

برای حل مشکلات زیست محیطی یکی از اساسی ترین امور افزایش آگاهی و اطلاعات است که این مهم مانند امور دیگر تیز به آموزش دارد. آموزش صحیح شهروندان و ارتقاء سطح فرهنگ شهروندی آنان می تواند زمینه ساز ایجاد شهری پایدار برای آیندگان باشد. از سوی دیگر بهره گیری از مشارکت شهروندان در این فرآیند نیز می تواند نقش بسزایی ایفا نماید. سازمان دادن هر فعالیت شهری بدون مشارکت مردم در هر جای دنیا به شکست منجر می شود. امروزه مشارکت کلیه شهروندان در فعالیت های شهری، توسعه خدمات را در شهرداری ها تضمین می کند. این توسعه می بایست لزوماً توسط مردم و نه برای مردم باشد.

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

مشارکت شهری متأثر از عوامل گوناگونی است که باید در اتخاذ رویکرد مشارکتی شهری و برنامه ریزی های شهری مورد توجه قرار گیرد. از جمله این عوامل می توان به نیت و قصد مشارکت کنندگان، انگیزه آنان از مشارکت شهری، انتظارات مشارکت کنندگان از نتایج و پاداش های مشارکت و سرانجام امکانات و شرایط مشارکت شهری اشاره کرد. مجموعه این عوامل بر شکل گرفتن مشارکت شهری و ماهیت مشارکت شهری موثرند. در این زمینه پیش شرط های اصلی تحقق مشارکت شهری عبارتند از:

- وجود فرهنگ مشارکتی شهری (آموزش و ترویج فرهنگی)

- فراهم شدن ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و حقوق شهری مناسب و متناسب با مشارکت شهری در سطوح محلی (شهری و روستایی)، منطقه ای (استانی) و ملی (سطح کلان)

- وجود نظام مدیریت شهری (شهرداری ها و شورای شهر)، مشارکت خواه، مشارکت جو و مشارکت گستر. (سوادی، ۱۳۹۴)

تجربه کشورهای مختلف جهان در طرح های توسعه شهری نشان می دهد، اجرای طرح ها در بسیاری از موارد از توان دولت خارج است. موفقیت طرح ها در گرو مشارکت مردمی و نهادهای محلی است و تنها با جلب اعتماد عمومی، تشویق مردم در مراحل مختلف طرح و استفاده از مشاوره عمومی باعث می شود که طرح ها در مرحله اول تا حدود زیادی در تدوین اهداف و قابلیت های اجرایی با موفقیت هایی همگام باشند و در نهایت بتوانند با اتکا بر داده های موثق، نیازها و پشتوانه مردم، موفقیت خود را تضمین کنند. مشارکت مردم در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه های شهری یک اصل اساسی در مدیریت شهری است. دیدگاه های فلسفی در زمینه مشارکت، از نظریه های مختلف در خصوص ساختار و عملکرد حکومت های محلی به طور اخص و از نظریه های مختلف در زمینه مشارکت کارگری به طور اعم نشأت می گیرند. در دیدگاه ها و نظریه های مشارکت دو رویکرد عمده تحت عنوان نگرش خرد و نگرش کلان وجود دارد که در سطح خرد بر انگیزه ها، گرایش ها و رفتارها تأکید می شود و در سطح کلان، زمینه ها، شرایط و عناصر ساختاری مورد توجه قرار می گیرد. پسماند به برنامه ریزی، کنترل و ایجاد یک سیستم جامع نیاز دارد که مهمترین آنها بر پایه کاهش در مبدأ، بازیافت، پردازش و تبدیل و دفع پسماند، اطلاع رسانی و ارتقای سطح آگاهی شهروندان استوار است. (خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۷)

آنچه امروزه توسعه و بهره وری خدمات شهری را تضمین می کند، مشارکت کلی همه شهروندان در فعالیت های شهری است که می تواند مشروعیت، مقبولیت و رضایت مندی شهروندان را برای مدیریت شهری به ارمغان آورد. از دیگر پیامدهای مثبت مشارکت شهروندان می توان به مواردی از جمله کاهش هزینه، پایداری پروژه، بهبود طراحی در پروژه، تضمین موفقیت برنامه ها، افزایش مقبولیت پروژه ها، کسب اطلاعات لازم در محل، ارزیابی مناسب علت ها و نیازها، انتخاب گزینه های مناسب با شرایط و نیازهای مردم و افزایش کارایی و افزایش بهره وری اشاره نمود.

اولین گام برای کاهش اثرات زیست محیطی پسماند پیشگیری از تولید زباله است. با این حال جلوگیری از تولید زباله همیشه امکان پذیر نیست. دومین قدم بهبود مواد بازیافت و گام سوم بازیابی انرژی است (سیستم تولید انرژی با کوره های زباله سوز در محل های دفن زباله در محیط زیست، آخرین گام دفع نهایی است). اصلاح مدیریت پایدار پسماند برای هر کشور مهم است زیرا همواره این خطر برای دستگاه های اکولوژی و سلامت انسان وجود دارد مضاف بر اینکه فضای دفن در بسیاری از کشورها را می توان با راه های بازیافت کاهش داد. مدیریت پسماند بدون در نظر گرفتن نقش مردم که تولیدکننده اصلی پسماند هستند، غیر ممکن خواهد بود. مشارکت و همکاری مردمی و شرکت آگاهانه و حس مسؤلیت و دلسوزی برای آیندگان است که سبب توسعه و آرامش و حیات اجتماعی می شود. مشارکت را باید به عنوان هدف، ابزار و یکی از نیازهای اساسی بشر مورد توجه قرار داد و برای بهره برداری از میزان مشارکت مردم، آموزش و فرهنگسازی نقش مهمی را ایفا میکند. اهمیت آموزش و اطلاع رسانی و آگاهی در تمام امور شهری برای افزایش میزان مشارکت و همکاری مردمی بسیار قابل توجه می باشد. که باید در این زمینه از روشهای نوین و آکادمیک آموزشی که آمیزهای از علم و تجربه است، بهره گرفت. از مهمترین عوامل موثر بر

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

میزان مشارکت مردم آگاهی، آموزش و ایجاد انگیزه در آنها به روشهای مختلف می باشد، البته آگاهی به تنهایی موثر نمی باشد چون پیامد آگاهی باید تغییر نگرش و در نتیجه تغییر رفتار و اقدام به مشارکت باشد. (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۶)

طبق دستورالعمل آموزش و فرهنگ سازی شهروندان در زمینه چگونگی جمع آوری و بازیافت زباله که توسط شورای اسلامی شهر تهران تدوین شده، اهداف زیر مبنای اقدامات در نظر گرفته شده است:

الف) افزایش آگاهی شهروندان نسبت به مخاطرات بهداشتی و زیست محیطی انواع پسماند در جهت صرفه جویی در مصرف منابع.

ب) آموزش شهروندان و فرهنگ سازی در زمینه روش های جمع آوری و تفکیک پسماندهای خشک و تر.

ج) جلب مشارکت های اجتماعی با هدف کاهش میزان تولید زباله و اعمال تفکیک زباله از مبدأ با تأکید بر اماکن مسکونی، اداری، فرهنگی، آموزشی و ورزشی

د) ارتقای مشارکت مردمی و تشویق و ترغیب مردم در زمینه پرداخت بهای خدمات مدیریت پسماند واحدهای خود (laws.tehran.ir)

در کلیه مراحل مدیریت پسماند یک از کلیدهای موفقیت آگاهی و مشارکت مردمی می باشد. البته این امر مهم در مرحله تولید و نگهداری در محل از اهمیت ویژه برخوردار است که بازتاب آن بر مراحل بعدی یعنی جمع آوری و حمل و نقل و دفع تاثیر گذار است. مشارکت شهروندان در امور خدمات شهری زمانی تحقق می یابد که شهروندان از حالت فردی که صرفاً در مکانی به نام شهر زندگی می کنند درآیند و به شهروند تبدیل گردند. شهروندی که تمامی موارد ذکر شده فوق در مورد او رعایت شده باشد می تواند به مشارکت توسعه ای دست یابد یعنی مشارکتی با فرایند اجتماعی یکپارچه، جامع، پویا، همبسته با انگیزه و درگیر در تمامی مراحل توسعه خدمات شهری. (توکلی نیا و همکاران، ۱۳۹۶)

در حال حاضر آموزش های شهروندی در زمینه مدیریت پسماند در شهرداری های کلان شهرها به دو شیوه چهره به چهره و فراگیر انجام می شود. آموزش های چهره به چهره بیشتر شامل آموزش خانوارها درب منازل، آموزش دانش آموزان در مدارس، آموزش در فرهنگسراهای شهرداری و آموزش در ادارات است. آموزش های فراگیر نیز بیشتر شامل آموزش در فضاهای تبلیغاتی سطح شهر از جمله بلبوردها و پل های هوایی، آموزش از طریق صدا و سیما، چاپ مطالب آموزشی در روزنامه ها و مجلات، ارسال پیامک های آموزشی، تهیه کلیپ و انیمیشن های آموزشی و برگزاری مانور های آموزشی است.

۷- نتیجه گیری و پیشنهاد

حفاظت از محیط زیست از اصول اساسی توسعه پایدار است و با توجه به رشد جمعیت و تراکم جمعیت شهرنشین، مفهوم توسعه پایدار شهری بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. آموزش و فرهنگ سازی شهروندان یکی از شروط اساسی رشد و بالندگی جامعه است و ارتقای سطح فرهنگ شهروندی یکی از معیارهای تعیین کننده برای افزایش مشارکت شهروندان است. در این زمینه اطلاع رسانی و آگاه کردن شهروندان در تمام گروه های سنی در راستای توسعه دانش، مهارت ها و ارزش ها و در نتیجه تغییر رفتار آنان ضروری است.

موضوع مدیریت پسماند یکی از چالش های زیست محیطی است که در سال های اخیر به صورت جدی تر مورد توجه قرار گرفته و با توجه به تحقیقات انجام شده برای حل معضلات مربوط به پسماند، می توان این گونه نتیجه گرفت که جلب مشارکت شهروندان از اولویت های تعیین کننده محسوب می شود. زیرا برای افزایش راندمان سیستم مدیریت پسماندها نیاز به مشارکت گسترده شهروندان می باشد.

در آموزش های شهروندی سعی بر این است که شهروند را نسبت به وظایف خود آشنا نمود تا بتواند به بهترین نحو در زمینه مدیریت پسماند ها با نهادهای مسؤل از جمله شهرداری ها مشارکت نمایند. توجه به ساختار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر جامعه برای رسیدن به هدف که همان توسعه پایدار است، ضروری است. آموزش های شهروندی توسط شهرداری به صورت

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

چهره به چهره و فراگیر انجام می گیرد و با توجه به نوع مخاطب ابزارهای مختلف و متناسب با نیاز مخاطبان استفاده می شود. از آنجایی که آموزش و ارتباطات همگام با یکدیگر تأثیرگذار خواهند بود، توجه به شیوه های مناسب برای تأثیرگذاری در مردم و اصلاح طرز تفکر آنان از مواردی است که باید مورد توجه قرار گیرد. زیرا فقط ارائه اطلاعات به شهروندان کافی نیست و در نیاز است که علایق و منافع شخصی شهروند برای رسیدن به اهداف زیست محیطی در نظر گرفته شود. برای آغاز راه بایستی خط مشی زیست محیطی در زمینه مدیریت پسماند مشخص و برنامه ریزی لازم انجام شود. راهکارهای انتخابی باید انعطاف پذیر و متناسب با اجتماع بوده تا بتوان در صورت ضرورت اقدام به تغییر برنامه بر اساس خط مشی نمود. در برنامه ریزی ها علاوه بر منفعت زیست محیطی، منفعت اشخاص نیز در نظر گرفته شود. تغییر رفتار در صورتی محتمل است که منافع شخصی نیز داشته باشد و در واقع ایجاد انگیزه یکی از موارد مهمی است که در جلب مشارکت تأثیر خواهد داشت. ایجاد انگیزه می تواند شامل مقبولیت اجتماعی، امنیت، مالی و محل زندگی پاکتر باشد. توصیه می شود مردم را در بخش های مختلف از برنامه ریزی تا اجرا دخیل کرد تا بتوان از مشارکت حداکثری و یکپارچه آنها بهره گرفت. با توجه به شیوه های مختلف آموزش شهروندی، استفاده از نظریات شهروندان برای انتخاب بهترین ابزارهای آموزشی و انتخاب بستر مناسب آموزش از ضروریات است تا بتوان به هدف اصلی که همان توسعه پایدار است، دست یافت. در خصوص انگیزه های مالی، ارائه تخفیف در زمینه خدمات شهری به شهروندان، برگزاری مسابقه و جشنواره از مواردی است که مشارکت بیشتر شهروندان را در پی خواهد داشت. باید در نظر داشت در راستای جلب مشارکت شهروندان و حرکت در مسیر توسعه پایدار، به کارگیری شیوه های تلفیقی برای جلب مشارکت شهروندان ضروری است و به اقتضای ویژگی های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی هر جامعه بهتر است از تلفیقی از روش ها بهره گرفت.

مراجع:

- ۱- آزادخوانی، پاکزاد و همکاران، بررسی آموزش زیست محیطی و رفتارهای حفاظت از محیط زیست دانش آموزان دبیرستانهای دخترانه شهر ایلام، فصلنامه انسان و محیط زیست، شماره ۴۴، ۱۳۹۷
- ۲- پریشانی، ندا و همکاران، بررسی تطبیقی اهداف آموزش محیط زیست و فعالیت های مرتبط با آن در کشورهای منتخب و ایران در راستای پیشنهاد فعالیت هایی برای ایران، رویکردهای نوین آموزشی، سال ۱۲، شماره ۱، شماره پیاپی ۲۵، ۲۴-۱، ۱۳۹۶
- ۳- توانایی بشرویه، هانیه و همکاران، ارائه مدل مفهومی مشارکت مردمی در مدیریت پسماند شهر تهران (مطالعه موردی: مناطق ۳، ۶ و ۲۱)، فصلنامه انسان و محیط زیست، شماره ۳۸، ۱۳۹۵
- ۴- توکلی نیا، جمیله و همکاران، تحلیل عوامل مؤثر بر انگیزش شهروندان برای مشارکت در مدیریت پسماند (مطالعه موردی: منطقه ۵ شهرداری تهران)، فصل نامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، دوره نهم، شماره 33، ۱۳۹۶
- ۵- تیمورنژاد، کاوه و همکاران، عوامل مؤثر بر آموزش شهروندی با تأکید بر توسعه پایدار شهری زنجان، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، ۵ (۳ پیاپی ۱۹)، ۷۹-۹۵، ۱۳۹۶
- ۶- خواجه شاهکوهی، علیرضا و همکاران، بررسی میزان مشارکت شهروندان در مدیریت پسماند خانگی مورد شناسی: شهر مشهد، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۱۵، ۲۳۲-۲۱۵، ۱۳۹۴
- ۷- خورشید دوست، علی محمد، آموزش محیط زیست، چاپ اول، انتشارات سمت، ۱۳۸۲
- ۸- رحمان زاده، مرتضی و همکاران، مدیریت پسماند شهری با هدف تحقق توسعه پایدار (مطالعه موردی: شهرداری منطقه ۱۳)، مجله مطالعات نوین در اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دوره ۱، شماره ۲، ۳۹-۲۵، ۱۳۹۸
- ۹- سوادی، امین و همکاران، راهکارهای افزایش نقش مشارکت شهروندان در توسعه مدیریت کلان شهری، کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، ۱۳۹۴

سیزدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

- ۱۰- فراهانی، مهدیه و همکاران، بررسی آثار اجتماعی و فرهنگی آموزش شهروندان در زمینه مدیریت پسماند شهری (مطالعه موردی محله نیروی هوایی منطقه ۱۳ شهرداری تهران) دو فصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی، دوره ۳، شماره ۵، ۶۶-۴۷، ۱۳۹۶
- ۱۱- کاوری زاده، بررسی نقش مشارکت شهروندان در مدیریت شهری و توسعه پایدار در شهر اهواز، دهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست، ۱۳۹۹
- ۱۲- گنجی، محمد و همکاران، تحلیلی بر فرهنگ شهروندی با تأکید بر آموزشهای شهروندی، مطالعات جامعه شناختی شهری، سال چهارم، شماره ۱۲، ۱۰۰-۷۵، ۱۳۹۳
- ۱۳- گنجی، مجیدرضا و همکاران، بررسی واولویت بندی روش های آموزشی محیط زیست در تفکیک و جمع آوری مدیریت پسماند، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره نوزدهم، ویژه نامه شماره ۴، ۱۳۹۶